

Самарай Людмила Вікторівна –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ КРИВДНИКА, ЯКИЙ УЧИНИВ СІМЕЙНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ВПЛИВОМ АГРЕСІЇ

Розглянуто особу кривдника, який учинив сімейне насильство під впливом агресії, досліджено її кримінологічну характеристику, визначено ознаки, найбільш притаманні особам, які вчинили таке насильство, з'ясовано вплив внутрішньоособистісних особливостей на формування особи кривдника.

Ключові слова: особа кривдника, який учинив насильство під впливом агресії; кримінологічна характеристика; кримінологічно значущі ознаки; внутрішньоособистісні особливості особи кривдника.

Рассмотрено личность обидчика, который совершил семейное насилие под влиянием агрессии, исследовано ее криминологическую характеристику, определено признаки, наиболее присущи личности, которая совершила такое насилие, выяснено влияние внутриличностных особенностей на формирование личности обидчика.

Ключевые слова: лицо обидчика, который совершил насилие под влиянием агрессии; криминологическая характеристика; криминологически значимые признаки; внутриличностные особенности личности обидчика.

Considered individual offender has committed family violence under the influence of aggression investigated Criminological characteristic, trait, characteristic of most persons who committed this violence, The influence of intrapersonal features on identity formation abuser.

Keywords: individual offender has committed violence under the influence of aggression, criminological research; criminological evidences; intrapersonal particular person abuser.

Агресивність широко виявляється в побуті. Так, питома вага злочинів, учинених на побутовому ґрунті, не перевищує 2 %. Проте умисні вбивства та умисні тяжкі тілесні ушкодження, учинені на побутовому ґрунті, становлять, відповідно, 22,1 % і 56,1 % у загальній кількості вчинених у 2010 р.). Найбільш очевидним виявом цих реалій є

насильницька злочинність. Незважаючи на деякі коливання і навіть зниження найбільш тяжких злочинів проти особи, їх рівень залишається високим. Так, за даними Держкомстату, 2005 р. унаслідок злочинних дій потерпіло 309 208 осіб, з них загинуло 9795, від умисних убивств – потерпіло 3529 осіб, загинуло – 3025, з них жінок – 961; 2008 р. – потерпіло 214 848 особи, загинуло – 8656, у тому числі від умисних убивств – 2855, загинуло – 2438, з них жінок – 716; 2009 р. – потерпіло 265 982 особи, загинуло – 6590, від умисних убивств – потерпіло 2650 особи, загинуло – 2194, з них жінок – 732; 2010 р. – потерпіло 321 228 особи, з них загинуло – 6077, від умисних убивств потерпіло 2517 особи, загинуло – 1988, з них жінок – 790.

Проблеми агресивної поведінки, у тому числі й злочинної, досліджували фізіологи, психологи, психіатри та соціологи: Б. А. Базима, Л. М. Балабанова, П. Б. Ганнушкін, Н. І. Жинкін, Д. А. Кікнадзе, І. А. Кудрявцев, А. Н. Леонтьєв, І. П. Павлов, А. Р. Ратинов, Н. А. Ратинова, С. А. Рубінштейн, Т. Г. Румянцова, А. М. Семенюк, І. М. Сеченов, В. А. Соболев та ін. Проблемам особистості злочинця присвячено багато праць радянських кримінологів: С. Н. Абельцева, Ю. М. Антоняна, Ю. Д. Блувштейна, М. Ю. Валуйської, І. Н. Даньшина, Б. В. Сідорова.

Але слід зазначити, що саме агресія, її вплив на вчинення сімейного насильства, її детермінанти та особа кривдника, яка вчиняє насильство під впливом агресії, досліджені не повною мірою. І це свідчить про актуальність і необхідність здійснення дослідження з метою встановлення останніх та розроблення рекомендацій щодо спеціально-кримінологічного попередження таких злочинів.

Особи кривдника та його жертви мають специфічні риси, які відіграють важливу роль у злочинах проти особи. Насильство – одна з рис характеру людини. Його стримують лише загальнолюдська культура, норми моралі, права, уповноважені державні органи.

Особа кривдника – це наслідок учинення протиправної діяльності, а не тип людини, який їй передує. Логічно, що в цьому випадку проблематичним є визначення норм, відповідно до яких позначають злочинність чи незлочинність діяння. Адже норма фіксує безумовний мотив. Є люди, які народжуються з певними генетичними й психологічними вадами, що за несприятливих умов середовища може стати фактором, який провокує агресивну поведінку, наслідком якої може стати (а може й не стати) учинення насильницьких дій. Але це відбувається лише в тому разі, якщо є сукупність соціальних детермінант, які відіграють роль збудників такої поведінки.

На нашу думку, особа кривдника, який учинив сімейне насильство під впливом агресії як форми поведінки, зумовленою особливістю психічного стану й ґрунтується на агресивній особистісній установці, є певною сукупністю типових рис, властивостей (природжених або набутих у процесі соціалізації), типово притаманних особам, які вчинили суспільно небезпечні діяння.

Виокремлення рис “особи кривдника” важливо для визначення тих загальних рис особистості, що можуть відіграти важливу чи визначальну роль при виборі особою або соціально корисної, конструктивної

діяльності, або асоціальної, деструктивної. І виокремлення цих рис є надзвичайно важливим для суспільства, тому що їх можна заздалегідь коригувати, пом'якшувати, нейтралізувати. Певна група рис (і вона характерна для всіх видів злочинів) притаманна тільки для особи, схильної до агресивної діяльності. Деякі з цих рис гіпертрофовані, інші – є дещо простішими.

Цілком погоджуємось з тим, що для вивчення агресивної особи слід детально проаналізувати соціально-демографічну підсистему її особистості (стать, вік, родинний стан, освіта, професійна приналежність, вид занять, соціальне й матеріальне становище, наявність судимості, функціонально-рольові обов'язки); соціально-психологічну підсистему особи злочинця, що поділяється на: а) підструктуру спрямованості; б) підструктуру досвіду; в) підструктуру психічних форм відображення; г) підструктуру темпераменту й інших біологічно, спадково зумовлених властивостей; зміст цих структур також деталізується [1, с. 101–109].

У кримінологічних дослідженнях уже давно приділяють увагу тісному зв'язку між характером протиправної поведінки та особливостями особи злочинця.

Типовою рисою досліджуваних нами діянь є те, що їх учиняє, як правило, одна особа. За даними кримінологічних досліджень, лише 3 % злочинів у сфері сімейно-побутових відносин учиняється групами, що пов'язано з близькими стосунками злочинця та потерпілого [2, с. 84]. За даними О. М. Фатєєва, сімейні конфлікти, що переростають у злочини, у групі вчиняються лише в 5 % [3, с. 189].

На думку О. Є. Фінько, такі злочинні групи виникають спонтанно, зазвичай їх називають ситуативними [4, с. 77].

Вивчення категорії осіб, які вчинили злочини проти особи у сфері сімейно-побутових відносин, доводить, що більшість таких злочинів учиняють чоловіки (86,9 %). У середньому за п'ять років кількість жінок, які винні у вчиненні таких злочинів, не перевищує 13,1 %. Жінки вчиняють злочини на ґрунті сімейно-побутових відносин, як правило, за наявності віктимологічної "вини" потерпілого (як правило, чоловіка чи співмешканця), зокрема, при систематичному пияцтві, постійних погрозах, знущаннях, побитті, розтратах сімейного майна чи інших фактах антисуспільної поведінки. Під час побутових конфліктів і вчинення злочину жінкам-злочинцям притаманні такі властивості, як невірноваженість поведінки, емоційна нестриманість, схильність до афектів.

Багато вчених акцентують увагу на тому, що злочинна активність чоловіків загалом у шість разів перевищує злочинну активність жінок. Це вони пояснюють так: жінка обмежена у своїй діяльності колом сімейного життя, зайнята домашнім господарством, а тому вона набагато рідше ніж чоловік піддається враженням, що збуджують пристрасті; у чоловіка, у порівнянні з жінкою, набагато більше найрізноманітніших і сильних відчуттів, під впливом яких виникає план злочину; чоловіки більше схильні до вживання алкоголю і наркотиків, зловживання якими призводить до злочину. Але чим більше розширюється сфера жіночого життя і діяльності, тим імовірніше стає для неї і розширення злочинних зв'язків.

Учені звертають увагу на те, що вчинення злочинів вимагає фізичної сили і спритності, уміння користуватися зброєю, нарешті, сміливості й рішучості, а у всьому цьому чоловік перевершує жінку [4, с. 77]. Проте якщо в цілому злочинна активність чоловіків у шість разів вище за злочинну активність жінок, то щодо сімейної злочинності це співвідношення інше: у чоловіків зазначена активність усього в три рази вище ніж у жінок. Якщо розглянути лише ті сімейні злочини, що вчиняють особи, які перебувають у стані алкогольної або наркотичної залежності, то злочинна активність чоловіків і жінок є однаковою. Абсолютно однорідними "кримінальними типами" стають особи чоловічої та жіночої статі однакових вікових груп, які характеризуються алкогольною і наркотичною залежністю. Наприклад, злочинна активність осіб віком 31–40 років при вчиненні ними побоїв і катувань у чоловіків і жінок повністю збігається. Або, наприклад, в осіб чоловічої та жіночої статі віком 26–30 років, коли для них характерна наркотична залежність, їх злочинна активність при вчиненні наркотичних діянь однакова [3, с. 94].

Слід звернути увагу на відмінність мотивів насильницьких злочинів чоловіків і жінок. У жінок переважали ревнощі, помста, заздрощі, прагнення позбутися від потерпілого. Останніми роками зафіксовано зростання частки жінок, які вчинили такі "нетрадиційні" для них злочини, як убивство з хуліганських чи корисливих спонукань, під час розбійних нападів тощо, а також збільшення кількості вчинених ними злочинів з особливою жорстокістю [5, с. 243].

Дослідження науковців вікових груп виявляють, що неповнолітні рідко вчиняють злочини на сімейно-побутовому ґрунті, найчастіше вчиняють злочини в сім'ї особи віком від 25 до 29 років, менше – 30–49 років і ще менше – особи 50 років і старше [2, с. 215].

Натомість О. М. Фатеев усіх чоловіків, які вчинили сімейне насильство (68 %), поділив на такі вікові групи: 18–20 років, 21–25 років, 26–30 років, 31–40 років і старше 40 років. Для першої і другої з цих груп характерні такі діяння, як заподіяння шкоди здоров'ю (28 %), зґвалтування (24 %), хуліганство (36 %). Побиття і тортури, дії сексуального характеру вчиняють переважно особи віком 31–40 років і старше. Убивство рідше вчиняють особи віком 18–20 років (8 %) та старше 40 років (7 %). За віковими групами вчинення вбивства розподіляється таким чином: 21–25 років – 19 %, 26–30 років – 28 %, 31–40 років – 38 %. В останніх двох випадках це особи, які в 35 % випадків, одночасно з уживанням алкоголю, уживали наркотики, до числа інших 65 % належать алкоголіки (52 %), наркомани (13 %). Осіб, які перебувають в алкогольній та наркотичній залежності (хронічних наркоманів та алкоголіків) у загальній кількості більше всього у вікових групах 26–30 років (18 %), 31–40 років (30 %), старше 40 років (34 %), а решта 18 % – це особи віком 18–25 років [3, с. 90].

Переважає більшість осіб віком від 25 до 29 років, які вчинили злочини в сім'ї, пояснюється тим, що на цю групу припадає найбільша кількість населення, яке перебуває в шлюбі.

Місцем проживання осіб, які вчинили насильство, у 49,8 % випадків було місто, село – у 20,3 % випадків, селище міського типу – 24,6 %. Вид занять кривдників був такий: найбільша кількість з них безробітні – 55,6 %, студентська молодь – 41,6 %, представники робітничих професій – 17,9 %, учнівська молодь – 12,6 %, військослужбовці – 7,7 %, державні службовці – 6,3 %, працівники правоохоронних органів – 6,1 %, підприємці – 5,4 %, працівники сільського господарства – 4,8 %, працівники сфери культури і мистецтва – 3,4 %.

Нетиповими, характерними саме для насильницьких дій є такі ознаки: 1) негативний вплив середовища; 2) пияцтво; 3) неприязні міжособистісні стосунки; 4) конфліктні ситуації між злочинцем і потерпілим [6, с. 93].

На підставі викладеного можна виокремити ознаки, що характеризують особу злочинця: домінування агресивності при вчиненні насильства; збудливість характеру; швидкоплинність емоційного збудження; схильність до невинуватої жорстокості; конфліктність; сукупність істотних, стійких, соціально зумовлених біопсихологічних особливостей; об'єктивно реалізуються у вчиненні насильницьких дій; можуть спричинити суспільну небезпеку; надають винній особі властивість суспільної небезпеки.

За результатами проведеного нами опитування, на запитання: чи були у Вашій сім'ї випадки насильства загалом, респонденти відповіли: так – 41 %, ні – 59 %. Чи були Ви свідками насильницьких дій, що вчинялися проти членів Вашої родини (близьких, рідних): а) фізичного насильства: так – 62,3 %; ні – 37,7 %; б) психологічного (вербального, словесного) насильства: так – 79 %; ні – 21 %; в) сексуального насильства: так – 5,2 %; ні – 94,8 %; г) економічного насильства: так – 74,5 %; ні – 25,5 %. Якщо Ви були жертвою насильницьких дій, хто був кривдником: рідні: так – 7 %; ні – 93 %.

Хто, на Вашу думку, здебільшого стає жертвою насильства в сім'ї: дружина: так – 47,3 %; ні – 52,7 %; діти: так – 59,8 %; ні – 40,2 %; старші члени сім'ї (батько, мати): так – 23,5 %; ні – 76,5 %; чоловіки: так – 30 %; ні – 70 %.

Дослідивши особові справи засуджених до позбавлення волі за насильницькі злочини, ми отримали такі дані: вид насильства (що здебільшого вчинюється як комбінація протиправних дій), яке було застосовано кривдниками: фізичне насильство – 81 %; вербальне (словесне, психологічне) насильство – 61,5 %; сексуальне насильство – 14,5 %; економічне насильство – 49 %.

Особи (кривдники), які вчиняли насильницькі дії, перебували в стані алкогольного сп'яніння в 66,8 %; наркотичного – 17,2 %; у тверезому стані – 16 %.

Сімейний стан осіб (кривдників), які вчиняли насильницькі дії: одружені – 15,2 %; неодружені (співмешканці) – 47,2 %; розлучені – 37,6 %. Такі дані були отримані під час досліджень і іншими науковцями: серед осіб, які вчинили злочини в сім'ї, переважають ті, хто перебував у шлюбі (55 %). Якщо врахувати й інших злочинців, які перебували в незареєстрованому шлюбі (10,5 %), то цей показник буде значно вищим [2, с. 86]. Серед чоловіків розглянутої категорії були раніше одружені – 84 %, а до моменту вчинення злочину з цього числа

розірвало шлюб 46 % (близько 30 % офіційно і близько 16 % – фактично). Переважна їх більшість після розірвання шлюбу офіційно й неофіційно продовжували підтримувати зв'язок з родиною. З числа 46 % розлучених залишилися проживати на колишній житловій площі близько 20 %. При такій ситуації спостерігається наполегливе протистояння чоловіка дружині (68 %) і дружини чоловікові (32 %). Вороже налаштовані один до одного не тільки подружжя, у протистояння втягаються й діти. Загалом у сім'ях, у яких учиняють злочини на ґрунті наркоманії та алкоголізму, спостерігається: непокоря дітей своїм батькам; невиконання батьками свого обов'язку щодо виховання дітей. Це – особлива проблема протистояння, пов'язана із сімейною злочинністю [3, с. 90].

Незважаючи на те, що між рівнем освіти людини і вчиненням злочинів у сфері сімейно-побутових відносин безпосередньої кореляційної залежності немає, проте доцільно зауважити, що зазначені злочини найчастіше вчинюють особи з невисоким освітнім рівнем. Для них властиві такі негативні риси, як нестриманість емоцій, брутальність, егоїзм, безтактність, черствість тощо, через що вони менше володіють собою в конфліктних ситуаціях і часто задовольняють свої бажання, застосовуючи грубу фізичну силу.

Особи з високим рівнем освіти й культури, як правило, вирішують конфлікти в сім'ї іншим, незлочинним шляхом (примирення, розірвання шлюбу тощо) [2, с. 85].

За даними наших досліджень, освіта осіб (кривдників), які вчинили насильницькі дії: вища – 6,5 %; середня спеціальна – 10,2 %; неповна середня – 43,3 %.

За даними О. М. Фатєєва, з числа всіх чоловіків, які вчиняють сімейні злочини насильницького характеру, зайнятих суспільно корисною працею на момент учинення діяння виявилось близько 30 %, а тих, що мали сім'ю – лише 22 % [3, с. 90].

За даними дослідників, дві третини осіб, які вчинили злочини в сім'ї, за соціальним становищем належать до робітників; кількість службовців серед осіб, які вчинили зазначені злочини, не перевищує 9 %. Такі розбіжності пояснюються не особливою криміногенністю з боку робітників, а їх переважною чисельністю серед інших соціальних груп усього працездатного населення в Україні [2, с. 85].

Перелік потерпілих (осіб, стосовно яких учинені насильницькі дії): дружина – 60,2 %; чоловік – 6,8 %; мати – 5,8 %; батько – 1,7 %; діти – 20,5 %.

На думку А. Б. Сахарова, на поведінку злочинця, поряд із соціальними причинами й умовами, впливають психологічні особливості особистості, її темперамент, характер, емоційність, інтелектуальні та вольові якості [7, с. 25]. Н. А. Стручков, заперечуючи наявність "біологічних причин", що зумовлюють злочинну поведінку, припустив можливість наслідування людиною деяких рис, що сприяють вчиненню злочину [8, с. 29]. І. С. Ной висунув тезу щодо переважної ролі генотипу у формуванні злочинної поведінки [9, с. 92]. Однак у контексті проблем сімейного насильства важливою є не тільки проблема оцінки параметрів особистості злочинця (соціально-демографічні чи біологічні,

психологічні властивості), а й постановка питання про особливості психологічної взаємодії злочинця з жертвою і найближчим соціальним оточенням (насамперед, сім'ї), механізм розвитку не лише злочинної поведінки, а й чинників, що зумовили сімейний конфлікт. При вивченні особистості злочинця актуалізується методологічна проблема, пов'язана з розумінням значимості тих чи інших кримінологічно значущих властивостей суб'єкта.

Для кримінології стало аксіомою твердження, що причиною злочинної поведінки є складна взаємодія зовнішніх, об'єктивних умов і внутрішніх, суб'єктивних факторів, тобто середовища і особистості. Тим самим середовище та особистість отримують рівну кримінологічну оцінку, а поведінка постає лише як наслідок цієї взаємодії. Будь-яка людина, учиняючи так чи інакше, взаємодіє з оточуючими, сприймаючи й оцінюючи їх відповідно до власної шкали цінностей, особливостей своєї особистості. Це – прописна життєва мудрість і тому наукове пояснення злочинної поведінки не може обмежитися міркуваннями про те, що індивід завжди взаємодіє із ситуацією. Ось чому, не применшуючи криміногенної значимості зовнішніх умов, що сприяють злочину або провокують його, необхідно виділити головну сторону, якою, звичайно, є злочинець. Нерідко він потрапляє в жорстку залежність від обставин. Але це лише свідчить про особливості такої особистості, здатної потрапляти в таку залежність. Інша людина могла б уникнути цих обставин. Якщо ж ситуація діє нездоланно й однозначно може призвести тільки до того, що його вчинки об'єктивно завдадуть шкоди, – злочин невідворотний. Соціально-психологічна взаємодія має місце і з абсолютно нейтральними з кримінологічної точки зору ситуаціями [9, с. 92].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що для насильства, що вчиняється під впливом агресії, значущими з кримінологічної точки зору є гострі сімейні конфлікти, які іноді тривають роками і нерідко закінчуються вбивством будь-кого з їх учасників. У цьому аспекті особливо характерні стосунки чоловіка і дружини або співмешканця і співмешканки. Ураховуючи поширеність насильницьких злочинів на сімейно-побутовому ґрунті, доцільно проаналізувати такі конфліктні ситуації докладніше. Ми поділяємо точку зору Ю. М. Антоняна, який вважає, що з усього причинного комплексу сімейної злочинності слід ураховувати, насамперед, ті чинники, що пов'язані безпосередньо з особою, а не зумовлені зовнішніми обставинами. На нашу думку, практика боротьби зі злочинністю, насамперед, для індивідуальної профілактики й розслідування злочинів, це надзвичайно важливо, оскільки головним об'єктом запобіжних зусиль є людина. Зовнішні обставини можуть відігравати роль лише умов, що сприяють або перешкоджають учиненню злочинів, або є нейтральними щодо них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину: значення для кваліфікації злочину та призначення покарання / М. В. Сенаторов // Право України. – 2004. – № 3. – С. 101–109.

2. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л. В. Крижна. – К., 2000. – 215 с.
3. Фатеев А. Н. Домашнее насилие: опыт криминологического исследования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. Н. Фатеев. – М., 2006. – 189 с.
4. Финько О. Е. Преступления, совершаемые в сфере семейных отношений на почве наркомании и алкоголизма, проблемы их предупреждения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. Е. Финько. – М., 2002. – 187 с.
5. Миньковский Г. М. Криминология / под ред. Г. М. Миньковского. – М. : МГУ, 1994. – 69 с.
6. Курс криминології. Особлива частина : [у 2-х т.]. – К. : Генеза, 2001. – Кн. 2. – 386 с.
7. Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР / А. Б. Сахаров. – М., 1961.
8. Стручков Н. А. Преступность как социальное явление / Стручков Н. А. – Л., 1979.
9. Ной И. О. Методологические проблемы советской криминологии/ Ной И. О. – Саратов, 1975.